

3.2 ANTROPONYMIE V LETECH 1300–1500

Antroponymie 13.–15. století je pokračováním starobylé antroponymie předchozího období. Z této doby je doložena řada písemností bohatých na antroponyma obyvatel českých zemí všech společenských vrstev a obojího pohlaví včetně nedospělých dětí, takže si už lze udělat poměrně dobrou představu jak o způsobech pojmenování a identifikace jednotlivých osob, tak o repertoáru konkrétních antroponym a jejich typů.

Zásadní význam pro staročeskou antroponymii sledovaného období má **monografie J. Svobody Staročeská osobní jména a naše příjmení (1964)**. Obsahuje soupis a rozbor antroponym doložených do 15. století a zasazených do srovnávacího slovanského rámce. Důležitou součástí Svobodova díla je popis staročeského antroponymického materiálu a jeho slovtvorná analýza, která spočívá v uspořádání složených antroponym podle jejich komponentů a v utřídění ostatních osobních jmen podle jejich formantů, ale bez ohledu na konkrétní slovtvorné typy. Např. do stejné skupiny jsou mechanicky zařazena všechna jména se stejným sufixem bez ohledu na jeho konkrétní funkci: *Hlupec, Lovec, Jarec, Domanec, Rukávec* apod. Svobodova monografie nabízí 9 000 antroponym domácího původu a 150 základních jmen cizího původu. Jména jsou však popisována jako celek, bez přihlédnutí k jednotlivým etapám vývoje. Pro poznání repertoáru tehdejších osobních jmen užívaných v českých zemích představuje Svobodovo dílo významný a reprezentativní materiál, ale pro hlubší poznání tehdejšího způsobu pojmenování a identifikace jedince v dané společnosti nestačí; zodpovědět tyto otázky mohou jedině doklady antroponym doložených ve spolehlivých historických pramenech zkoumané v chronologickém sledu.

Jména domácí

Materiálovou bází této subkapitoly tvoří citovaná Svobodova monografie (1964), z ní jsou čerpány též příklady (uvádíme jména v té podobě, jak ji stanovil autor). Tučně jsou značeny velmi produktivní formanty.

1. Antroponyma vyjadřující charakteristiku pojmenovávané osoby na základě její vlastnosti se nadále odvozovala převážně od přídavných jmen. Vzhledem k tomu, že do funkce oficiálních jmen pronikala přejatá jména světecká (popř. jejich formální hypokoristika), začínají se domácí jména tohoto typu uplatňovat jako jména doplňková (příjmení,

méně často přezdívky). Nadále jsou nejvíce využívány slovtvorné typy se sufixy *-ec* (*Hlavatec, Holec, Malec, Hrubec, Ohavec, Šedivec, Vzteklec*) a *-ek* (*Hubének, Kadeřávek, Novek, Stárek, Štědrek*). Ostatní sufixy jsou k vyjádření uvedeného motivu užívány méně často – *-ík* (*Holík, Křivík, Ščedřík*), *-ák* (*Mrzák, Mudrák*), *-a* (*Naduta, Škařěda, Mrzata*), *-oň* (*Chudoň, Maloň, Mladoň, Tichoň, Zloň*), nebo jen ojedinelé – *-áč* (*Holáč, Naháč*), *-och* (*Črnoch, Dobroch*), *-oš* (*Běloš, Dluhoš*), *-úš/uš* (*Bělúš, Drahúš*), *-ýš* (*Bělýš, Černýš, Mokrýš*). Při vyjadřování vlastnosti pojmenovávané osoby hrají důležitou roli **antroponyma vzniklá konverzí adjektivum** (složené, ojedinelé jmenné deklinace) > **substantivum provázená onymizací**: *Krut, Mlád, Such, Dobra, Mlada, Zlata; Čistý, Črný, Dlhý, Črvený, Hezký, Hlupý, Chlupatý, Múdrý, Nový, Sbožný, Silný, Spravedlivej, Šilhavý, Škařědý, Šmatlavý, Špinavá, Thustá*.

Vlastnost pojmenovávané osoby může být vyjádřena také metaforicky i metonymicky, ale u takových jmen není většinou znám jejich konkrétní pojmenovací motiv: *Medvěd, Pštros* (možná je i motivace domovním znamením). Vlastní jména metaforická i metonymická nacházejí své uplatnění při tvoření příjmí a přezdívek (*Psie Hlava, Suchý Črt, Anděl*).

Ve srovnání s antroponymy vyjadřujícími ostatní základní pojmenovací motivy zůstávají jména s adjektivním základem nadále nejméně početná.

2. Antroponyma charakterizující pojmenovanou osobu podle její určité činnosti nebo události s ní spojené jsou většinou odvozena od sloves na pozadí apelativních slovtvorných typů s podobnou motivací (podrobněji viz Období 1000–1300), méně často od substantiv (na pozadí apelativních jmen konatelských). Všechny sufixy užívané ve 13. století se uplatňují i v této době, ale jejich produktivita se změnila. Nejvýznamnější místo zastává sufix *-l*, který tvoří antroponyma od nedokonavých sloves podle vzoru činitelských jmen stejné struktury – *Čenichal, Čihal, Mazal, Obědval, Přeléval, Shýbal, Smýkal*. Patrně na jejich pozadí vznikala jména z participií l-ových dokonavých sloves, která jsou odrazem určité události (např. *Jan Ztratil kolo*, později *Jan Ztratil*): *Praskl, Přivřel, Přibyl, Rozbořil, Vyběhl*. Jde o typy starobylé, neboť jsou doloženy – byť zcela ojedinelé – už ve 13. století. Od 14. století vzrůstá jejich produktivita a pokračuje i v dalších obdobích, srov. např. frekvenci dnešních příjmení *Pospíšil, Navrátil*.

Významné postavení si uchovaly typy se sufixy *-a* (*Blekta, Skřípa, Skuhra*), *-nl-en* (*Mučen, Odřen, Trpěn*) a *-o* zařazující k o-kmenům (*Spěch, Trk, Vývrat*). Oproti období předchozímu jsou ve větší míře užívány i některé další formanty, např. *-č* (*Hadač, Kopáč, Palič, Sekáč*),

-ka (*Hovorka, Lapka, Ščebetka*), *-an* (*Běhan, Kulhan, Šilhan*), *-ek* (*Húdek, Plaček*), *-ák* (*Čihák, Lapák, Řehták, Zpěvák, Žebrák*), *-ec* (*Chodec, Lovec, Pišček, Sečec*). Konverze deverbální adjektivum > substantivum provázená onymizací je ojedinělá: *Šmatlavý, Zpěvavý*.

Charakteristiku pojmenovaného na základě činnosti nebo určité události podávají i **složená antroponyma**: *Třasohlávek, Hrachojedek, Koněberka*. V těchto případech je velmi pravděpodobné, že jde o přezdívky, popř. o přezdívky ve funkci příjmi.

Motivací patří do této skupiny **antroponyma desubstantivní** utvořená podle vzoru jmen konatelských: *-ář/ař*, po přehlásce *'á > ie, é* též v podobě *-ieř, -ěř* (*Koňář, Kramář, Pilař, Konieř, Šindelěř*), *-ník* (*Provazník, Zahradník, Zlatník*). Vzhledem k tomu, že jsou často motivována zaměstnáním svého nositele, jde o příjmi (mohlo vzniknout i z přezdívky).

3. Antroponyma vyjadřující vztah k jiným osobám, rodině, bohu... jsou derivována od substantiv, většinou od antroponym, kdy představují hypokoristické či formálněhypokoristické obměny oficiálních jmen, méně od apelativ (*Sobotka, Stromata*), ale v těchto případech nelze vždy spolehlivě rozhodnout, zda bylo fundujícím útvarem apelativum (*strom*) nebo deapelativní proprium (*Strom*). Podobně jako v období předchozím představují desubstantivní antroponyma nejvýznamnější a nejvíce zastoupenou skupinu jmen, která – na rozdíl od jmen deadjektivních a deverbálních – ještě dlouho vystupovala jako jména oficiální. Ale hojně užívána byla i ve funkci jmen doplňkových.

Patronymika s formantem -ic, vystupující výhradně ve funkci příjmi, jsou zastoupena průměrně (*Jakobic, Mstětic, Sebastienic*), což dokazuje, že se tento způsob identifikace osoby podle otce v českých zemích nevžil. Pod vlivem západní Evropy (zejména podle našich německy mluvících sousedů) se při vyjadřování příbuzenského vztahu dávala přednost buď pouhému nominativu jména otce (ve funkci příjmi se připojovalo k oficiálnímu jménu pojmenovávaného – *Jan Hostislav*), nebo jeho formálněhypokoristické obměně (*Janek < Jan*).

Velmi produktivní formálněhypokoristické sufixy: *-ek* (*Bohdánek, Slávek, Vojtek, Zbyšek, Adánek, Vincek*), *-ka* (jména mužská i ženská – *Bohuňka, Raška, Jarka, Ladka, Mirka, Mikulka, Bětka, Magdalénka*), *-ík* (*Bohdalík, Bolík, Bertík, Tomík, Vojtík, Vlastík*), *-ata* (*Božata, Dobřata, Modlata, Slav'ata, Vrbata, Vavřata*); *-a* (jména mužská i ženská; v případě feminin měl sufix většinou funkci přechylovací, srov. ženská jména *Bohumila, Míla* x mužská

jména *Milohosta, Míla*, další příklady bez rozlišování pohlaví – *Bezděda, Přěda, Soba, Stana, Ada, Michala*), **-ch** (*Bolech, Proch, Vach, Zich, Velich*), **-eš** (*Boreš, Klimeš, Mareš*) a **-iš** (*Janiš, Ivaniš*), které se prosazují na úkor jejich výchozího sufixu **-š** (*Valeš < Valentin*).

K dispozici jsou ještě desítky dalších, **méně produktivních formantů**: **-ec** (vedle funkce formálněhypokoristické může mít i funkci deminutivní nebo vyjadřovat příslušnost k rodu – *Bohuslavce, Havlec, Jarec, Prokopec*), **-ák** (*Barták, Jandák, Jindrák*), **-áč/ač** (*Benešáč, Jaráč, Petráč, Zikáč*). Začíná se prosazovat krácení jmen beze změny morfolo gické charakteristiky či se změnou morfolo gické charakteristiky: *Čak < Čakan, Strěz < Strězimír*.

Jména složená ze dvou plnovýznamových základů mají i v tomto období důležité postavení a jejich počet se zvyšuje jednak pravou kompozicí (*Častohněv*), jednak parasystémovým tvořením na kompozici navazujícím (*Cětohněv* – stč. *cěta-* 'peníz, kousek zlata').

Nápadně přibývá **jmen utvořených z apelativ**, ale jejich motivaci dnes s jistotou určit nelze. Jde především o příjmy nebo původní přezdívky: *Hospodář, Vladyka, Biskup, Sluha, Jehlička, Strýc, Anděl, Cikán, Chlup, Rak, Sova, Smrk, Noha* a další.

4. Antroponyma motivovaná vztahem k místu jsou derivována především sufixy **-ský/-cký, -ská/-cká** ze jmen místních a toponym (*Jičínský, Hradecký, Znojemská, Brodský*), nebo **-ec** (*Moravec, Měcholupce*), ale možné je i odvozování jinými formanty: *Předenička* (z Předenic), *Dubánek* (z Duban). Tematicky sem patří šlechtické atributy typu z *Doubravy*. Zastoupena jsou i jména prefixální – *Meziles, Podhrad, Nahora* a prefixálně-sufixální – *Zábranský < za branou*.

Jména přejatá

Jejich postavení – podpořené druhou vlnou křesťanství – se upevňuje. V souladu s touto skutečností se dostávají do popředí jména církevní. V českých zemích se ve všech společenských vrstvách šíří kult svatých a s ním pevná víra v ochrannou moc světeckých jmen. Během 14. století užívání světeckých jmen zcela převládlo. Tak se stalo, že slovanská jména – kromě několika jmen významných českých svatých (sv. Václav, sv. Ludmila, sv. Vojtěch) – z funkce oficiálního jména ustupovala a začínala sloužit jako jména doplňková (hypokoristika, příjmy, přezdívky). Mezi přejatými jmény nadále převládají jména od původu

hebrejská, řecká, latinská (především křesťanská) a vzhledem k národnostnímu složení obyvatel po velké vnější kolonizaci také jména původem německá (křesťanská i světská).

V českých zemích žila **židovská menšina**, jejich antroponymie však zatím nebyla systematicky prozkoumána. Ve funkci oficiálních židovských jmen převládala antroponyma hebrejského původu (*Isaac, Abraham, Salomon, Michalko*), méně častá byla česká (*Benesch*, tj. Beneš) a většinou byla provázena výrazy *Judeus, Jude* [Žid], např. 1434 *Joseph Jude, Michalko Judeus*; podrobněji Pleskalová (2011, 61).

Jak přijatá, tak domácí jména bývají – zejména v latinských listinách – adaptována do latiny (*Beneš > Benešius, Martin > Martinus, Konrad > Conradus, Ješek > Ješco*) stejně jako v předchozím období. V písemnostech 14. a 15. století je využívána latina, němčina i čeština a v souladu s těmito skutečnostmi mohou mít jména českou, německou nebo latinskou podobu: např. jméno něm. původu *Ulrich* se vyskytuje v latinské podobě *Ulricus* a v české *Oldřich*.

Mnohá jména se v rodech, rodinách, místech nebo celých regionech často opakují (*Jan, Petr, Fridrich, Bohuslav, Bohumil, Martin, Václav* atd.), což narušuje jejich schopnost spolehlivě plnit základní onymické funkce. V takových případech se začínají střídat se svými formálními hypokoristiky. Ta se buď osamostatňují a slouží k lepší identifikaci vedle jména oficiálního (*Venceslaus dictus Věna*), nebo základní podobu jména na oficiální úrovni přímo zastupují (*Bohuš de Drnovice*).

Oficiální osobní jména (křestní jména)

S šířením křesťanství se do funkce oficiálního osobního jména dostávají antroponyma, která byla dávana při křtu, tedy tzv. jména křestní. Příklady jsou citovány podle Pleskalové (2011).

Vedoucí čtveřici mužských jmen tvoří *Johannes (Jan, Johann), Nicolaus (Mikuláš), Petrus (Petr, Peter) a Venceslaus (Václav)*. Poměrně často jsou užívána též antroponyma *Albert (Albrecht), Andreas (Ondřej), Bernard (Bernhart), Dietrich (Dětrich, Theodoricus), Fredericus (Fridrich, Bedřich), Henricus (Jindřich, Heinrich), Hermanus (Hermann, Heřman), Jacobus (Jakub, Jakob), Konrád (Kunrád, Konrát, Kunrát), Martinus (Martin), Mathias (Matyáš, Matěj), Michael (Michal), Paulus (Paul, Pavel), Stephanus (Štěpán, Stephan), Ulricus (Ulrich, Oldřich)*.

Ženská jména: *Margaretha (Markéta), Katherina (Kateřina), Elisabeth (Eliška), Dorothea (Dorota)*.

V menší míře jsou zastoupena následující mužská a ženská jména: *Bartolomej (Bartholomeus), Tomáš (Thomas), Jiří (Jiřík, Georgius, Georg), Klára (Clara), Ludmila, Magdalena, Filip (Philippus) a Jana (Johanna)*.

Všechna výše uvedená jména jsou v českých zemích užívána v podstatě až do 18. století, ovšem s různým kolísáním dobovým a místním, proto jejich přesné pořadí podle četnosti výskytu sestavit nelze.

Světecká jména ve funkci oficiálních jmen sice převládají, ale domácí jména jsou v té době na oficiální úrovni nadále běžná. Např. listinný materiál z 1. poloviny 14. století dokládá řadu oficiálních jmen domácího původu a jejich formálních hypokoristik: např. *Bohuslav, Bohuslava, Bolek, Boleslav, Branislav, Bratruša, Bidlo, Blud, Stiborius, Čáslav, Černocho, Dluhomilus, Držislav, Hlaváč, Hodislav, Hrabiše, Jaroš, Jaroslav, Ladislaus, Miroslaus, Mladota, Příbor, Protiva, Protivoj, Radslav, Ratibor, Sdeslav, Smil, Vaněk, Venceslaus, Vladislaus, Vlček, Vojslaus, Vojslava, Všebor, Všemír, Žebrák* (patrně přijmí uvedené bez křestního jména).

Ještě na začátku 15. století jsou jména domácí poměrně častá: *Boček, Bohuněk, Bohuš, Bojslaus, Boreš, Bořita, Bratříkus, Budiš, Čáslav, Chvalo, Chvalko* (tj. Chval, Chvalek), *Krúpa, Ctibor, Květoň, Daliborius, Duchoň, Hájek, Havránek, Hlaváč, Jarek, Jarohněv, Jaroš, Jaroslav, Ladislaus, Miláček, Mirek, Milošius, Milosta, Přibík, Přemek, Předota, Příba* (ženské jméno), *Přibyslav, Protivec, Racek, Slavibor, Smil, Soběn, Soběslav, Staník, Stanislaus, Sudka* (ženské jméno), *Sulík, Vaněk, Vaník, Velík, Venceslaus (Václav)* atd.

V administrativních písemnostech vysoké oficiální úrovně nacházíme v rámci jmen domácích především složená antroponyma a jejich formální hypokoristika. Z toho plyne, že se domácí složená antroponyma udržela ve funkci oficiálních osobních jmen nejdéle, zatímco jména vyjadřující činnost (*Žebrák*) nebo vlastnost pojmenovávaného (*Hlaváč, Miláček, Černocho*) z této funkce ve 14. století už ustupují a začínají se prosazovat jako jména doplňková (přezdívky, příjmy). Podobně je tomu v případě deapelativních a detoponymických jmen (*Vlček, Havránek, Bidlo, Hájek*).

Za jména domácí by bylo možné považovat i formální hypokoristika jmen přejatých, protože jsou výsledkem českých slootovorných procesů (*Beneš < Benedikt*), ale my je ponecháváme u jmen přejatých, neboť vykazují zřetelnou souvislost se světeckými jmény, z nichž byla odvozena (tj. hlásí se k příslušnému svěťci). Např. patronem nositelů jmen *Benedikt* i *Beneš* je sv. Benedikt.

Hypokoristika

Hypokoristika měla za úkol odlišit od sebe osoby se stejným oficiálním jménem (*Jan – Janek, Ješek; Václav – Václavek, Vašek; Konrád – Kunczlin* se sufixem *-lin* u jazykově německých obyvatel českých zemí). Jako hypokoristika formální pronikla se svým nositelem na veřejnost a uplatňovala se buď jako jméno doplňkové připojované k oficiálnímu jménu (*Johannes alias*

dictus Hanko de Stikowicz [J. jinak řečený Hanek/ Hánek ze Stichovic/ Stikovce]), nebo přímo oficiální jméno zastupovala (*Pešík ze Lhoty*), popř. se s ním střídala (*Jan/ Ješek z Žerotína*).

Podoba jména v oficiální funkci nebyla neměnná, např. hypokoristické podoby *Tuoma Konšelík* vedle *Tóma Konšelík*, ale při významných příležitostech se uplatňovala spíše podoba základní: *My Tomáš řečený Konšelík purgmistr tý chvíle...* Citováno podle Pleskalové (2011).

V češtině sloužilo k tvoření hypokoristik 244 přípon (podle Svobody, 1964, 255–256, a Šmilauera, 1974, 19). Svoboda (1964, 123–124) uvádí ke jménu *Jan* 36 tehdejších hypokoristických formací: *Jána, Janka, Jěnák, Jěnek, Janík/Jěník, Janček/Jěněk, Janáč, Janáček, Jěnec, Jěnich, Janoch, Janúch, Jěňšik, Janáš, Jěneš, Janiš/Jěniš, Janoš, Janúš, Janúšek, Jansa, Jáně, Jěšat, Janata, Janota, Janda, Jenlík, Jandlin, Jandil, Jandule, Jandera, Jechava, Jěněva, Jach/Jěch, Jách/Jičha, Jáša, Jašek/Jěšek*.

Nejproduktivnější formálněhypokoristické formanty jsou především sufixy k-ové, *-ata*, *-ěta*, *š-ové*, *-a* a *-ch*.

1. *-ek*: *Budslávek, Vojtiešek, Duchek, Sobek, Radošek, Ambrožek, Válek*; *-ka*: *Bohuška, Čaška, Jarka, Anka, Matějka, Zuzka*; *-ík*: *Božík, Jaklík, Kubík, Mařík*.
2. *-ata*: *Bud'ata, Hněvata, Myslata, Vašata, Pravata, Kubata, Ondřata*.
3. *-š*, *-eš*, *-iš*: *Vlastiš, Adaš < Adam, Jareš, Tomeš, Veliš, Pauliš*.
4. *-a*: *Boža, Vala, Vávra, Zika*. V případě feminin měl sufix většinou funkci přechylovací (*Boža*).
5. *-ch*: *Bech, Stach, Pech*.
6. Časté je pouhé krácení bez změny morfologické charakteristiky nebo se změnou morfologické charakteristiky: *Chval, Mysl, Vlad, Střez, Ben < Benedikt, Seb < Sebastian*.

Podrobněji o německých hypokoristikách pojednává Beneš, 1998, 1.

Příjmí

V této době se příjmí začínají prosazovat, zejména v pojmenování mužského zástupce rodiny. Tvoří se na základě týchž pojmenovacích motivů a týmiž pojmenovacími postupy a slovo-tvornými prostředky jako oficiální jména předchozího období. Z toho plyne, že stejně znějící antroponymum může být v jednom případě jméno oficiální (*Vaněk*), v druhém příjmí (*Jan Vaněk*). Doplnující pojmenování vyjadřující zaměstnání nebo sociální zařazení pojmenované osoby se v příjmí proměňuje pozvolna, mnohdy jde stále ještě o apelativum (*rychtář, iudex, kovář, hrnčír, švec, mlynář, podsedek, rytír*).

Klasifikace příjmí je představena v kapitole 2 Základní otázky onomastické teorie a terminologie.

Druhy příjmí

Šechtické predikáty (*Vilém z Pernštejna*) se staly téměř závaznou součástí pojmenování urozených lidí. Vznikaly ze jmen místních označujících sídlo feudála (*z Pernštejna*). Vedle těchto rodových příjmí se uplatňovala i příjmí osobní (*Jan Puška z Kunštátu*).

Patronymika se sufixy *-ic* (*Vondrovic*), *-óv* (*Janóv*, srov. příjmení *Janův, Janů*) a *-ovec* (*Jírovec*) se v českých zemích sice vyskytují (často ve spojení s apelativem *syn*), ale stagnují, protože je upřednostňován středoevropský a západoevropský způsob pojmenování podle otce v podobě nom. sg., např. 1411 *Jacobus dictus Hojek, filius Hojkonis, de Krasonic; Jakub řečený Hojek, Hojkův syn z Krasonic* (citováno podle Pleskalové, 2011, 72). Svoboda (1964, 184–185) považuje v následujícím příkladu druhé jméno za patronymikum: *Jan Hostislav*. S patronymiky jsou motivicky spjata nečetná **metronymika**, názvy dětí podle matek (podle jejího vlastního jména nebo apelativního označení zaměstnání). Uplatňují se hlavně v případech, kdy měla matka významnější společenské postavení než otec, nebo v případě jeho úmrtí. Podobná jména přijímali také manželé mající nižší společenské postavení než manželka: *Matěj Mandin*.

Poměrně bohatě jsou zastoupena **příjmí podle povolání**. Mnohá z nich se ještě pohybují na hranici mezi apelativy a proprii (*Kožišník/kožišník, Kovář/kovář, Bednář/bednář*). Zvyšuje se počet příjmí založených na nepřímém pojmenování, srov. např. přezdívky (ve funkci příjmí) řemeslníků a kupců podle náradí, pomůcek, kterých při svém zaměstnání užívali, podle zboží, které prodávali, apod., např. rybář příjmím *Rybka*.

Jména po chalupě (na venkově) nebo **příjmí podle domovních znamení** (ve městech) jsou spíše vzácná (*Mařík ot oháňky < dům U Zlaté oháňky*). Samostatný druh ještě netvoří.

Ženská příjmí

Dcery byly nejčastěji identifikovány vztahem k otci, manželky a vdovy vztahem k manželovi, vzácně se jednalo o jiného příbuzného, např. 1398 (zemřelá) *Agnes, quondam uxor Hinconis de Jewspicz [z Jevišovic] et filia Jenczonis de Deblyn* (Deblín), [*A.*, kdysi manželka *H.* a dcera *J.*] (citováno podle Pleskalové, 2011, 73). Jestliže měla žena významnější postavení než její nastávající manžel, přebíral manžel její příjmí, viz výše metronymikum.

Příjmí jsou jména neustálená, nezávazná a nedědičná; člověk je získával během svého života, mohl jich mít několik, a to současně i postupně: např. *Mareš Šedivý* i *Mareš Valdek* je táž osoba, *Václav Mudrák* a *Václav Chytrák* je táž osoba, podobně *Johannes dictus Chwalik* (Chvalík) a *Jan Chvalec*.

Přezdívky

Tato jména doplňková ještě nejsou specifickým druhem antroponym. Tvoří se stejně jako jména oficiální a příjmi, ale motivicky se omezují na charakteristiku pojmenovaného. Oba druhy neoficiálních proprií (příjmi i přezdívky) nelze od sebe odlišit, neboť mnohé přezdívky pronikly s pojmenovávanou osobou na veřejnost a staly se příjmím: *Macek Múdry*, *Martin Nábožný*. Za pravé přezdívky lze snad považovat případy, kdy je toto jméno připojeno až za příjmi: *Andreas Pašek dictus Svázal*. Ze sledovaného období je doloženo mnoho příjmí, které přezdívky připomínají: *Hanuš Železnáhlava*, *Ha'apa'a*, *Halama*, *Všetečka*, *Vydřiduch*, *Darmopich*, *Mokronos*, *Zelený Zajiec* (podle Svobody, 1964, 202–203).

V dalším vývoji se cesty příjmí a přezdívek rozdělují. Příjmi se postupně ustalují a na konci 18. stol. se z nich stávají příjmení, zatímco přezdívky zůstaly neoficiálním pojmenováním jedince, které v daném kolektivu plní onymické funkce samostatně (bez dalších proprií): *Špekáček* (nč. přezdívka tlustého člověka).

Antroponymická soustava 13.–15. století

Přestože v sledovaném období přetrvává oficiální jednojmenná antroponymická soustava (*Vaněk*, *Eliška*), přibývá případů, kdy je oficiální osobní jméno provázeno nepropriálním výrazem nebo příjmím (jako příjmi může sloužit i původní hypokoristikum nebo přezdívka). Soudobé pojmenovací typy využívané při identifikaci osob na veřejnosti navazují na šest starobylých základních typů doložených již ve 12. století, ale s tím rozdílem, že se příslušná apelativní doplnění postupně proprializují (*kovář*, *faber* > *Kovář*, *Faber*, *Macek múdry* > *Macek Múdry*).

V listinném materiálu už osoby pod pouhým oficiálním jménem většinou nevystupují, např. *Martinus de Praga*, *magister artium liberalium*, nebo přísežní konšelé města Bělé nazývaní *Martin řečený Železný tehdy purgmistr*, *Jan Tučný*, *Matěj kramář* (velké či malé písmeno na začátku slova je dílem editora), *Matúš řezník*, *Šimon Šťáva*, *Matěj stolař*, *Martin Nábožný*, *Jíra řečený Jirsa*, *Tóma Konšelík*, *Svatúš řezník*, *Mikeš Šoff*, *Matěj Ospal* (citováno podle Pleskalové, 2011, 75). Taková dvoučlenná pojmenování jsou v 15. stol. již poměrně ustálená, i když žijí ve více variantách. Např. výše uvedení konšelé jsou zapisováni *Šimon Šťáva* i *Šiman Ščáva*, *Pavel Špička* i *Pavel Špičkuov* atd.

Pojmenovací typy

1. Oficiální osobní jméno (*Havel*). Tento pojmenovací typ se uplatňuje všude tam, kde k jednoznačnému pojmenování a identifikaci jedince dostačuje pouhé oficiální jméno (např.

urbáře, tj. soupisy pozemkového majetku poddaných na panství s předpisem stálých příjmů úročních z něho plynoucích, uspořádané podle obcí).

2. Oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.

2.1 oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující. Tento typ je nadále produktivní, udržuje si své stabilní postavení v písemnostech všeho druhu, ale typický je pro městske obyvatelstvo, přičemž identifikace osoby prostřednictvím jeho zaměstnání, živnosti či určité funkce vypovídá zároveň o jeho společenském zařazení. Kromě pojmenování latinských jsou dokládána i německá a česká: *Jiřík pastýř*, *Hanuš textor* [tkadlec], *Mikuláš rychtář*, *Nicolaus tagbercher* [nádeník], *Andreas Pflugler* [pluhař].

2.2 Oficiální osobní jméno + výraz lokalizující. Typ je charakteristický pro šlechtu, jež užívá šlechtického predikátu v podobě předložka + toponymum: *Hynek z Miličina*, *Filip a Ješek ze Svojanova*. U lidí neurozených je typ podle potřeby rovněž využíván, ale oproti typu 2.1 je zastoupen v mnohem menší míře (*Zdenek Zářecký*). Motivicky sem patří i příjmi utvořená ze jmen národnostních, obyvatelských, etnických, podle náboženské příslušnosti apod., např. časté příjmi *Bohemus*, *Judeus*, ale také např. *Polák*.

2.3 Oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující + výraz lokalizující. Tento typ se uplatňuje především u urozených lidí, kněží a různých církevních hodnostářů, např. *Johannes dei gracia Olomucensis episcopus*. U neurozených lidí se uplatňuje zejména tehdy, když písař potřebuje pojmenovávaného jednoznačně identifikovat: *Jaroš střelec z Prahy*, *Tomáš někdy rychtář tu z Chotětova*.

2.4 Oficiální osobní jméno + příjmi (přezdívka). Do 15. století se typ s příjmi velmi rozšířil (zvláště u mužských zástupců rodiny), doloženy jsou všechny jeho typy, viz klasifikace příjmi. Uplatňuje se především ve městech, kde je jejich repertoár pestřejší než na venkově: *Petr Chrt*, *Vávra Pšenička*, *Jan Stehlík*, *Havel Masopust*, *Jíra Opozdil*, *Jíra přímie Chalupa*. U jazykově německého obyvatelstva českých zemí je příjmi častější, a to nejen ve městech, ale i na venkově.

2.5 Oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného. Tento typ je stále hojně zastoupen, neboť vyjádření vztahu k otci, příp. dědovi, manželovi či poručníkovi je v pojmenování a identifikaci dětí, manželek a vdov (urozených i neurozených) téměř pravidlem. *Ješek Koňas z Knínic a Václav jeho syn*, *Gerduša uxor Pauli* [manželka P.]. Okrajově sem patří generační specifikace – *starší*, *mladší*.

2.6. Oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřizené osoby má jen okrajové postavení: *Petrus famulus* [služebník] *Jakobi*.

2.7 Kombinace typů 2.1 – 2.6 se uplatňují v případě pojmenování těch osob, které hrají v příslušném dokumentu důležitou roli a je třeba je jednoznačně pojmenovat: *Hanuš lékař, měštěnin z Nového Plzně*.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů I*, 1998; KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001, 2. přepracované a rozšířené vyd.; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; Svoboda, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠMILAUER, V. Úvodem. In KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských*, 2002.